

**БД040600 – Режиссура мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған
«Қазақстан телевизиясында ұлттық контент құрудағы режиссура
генезисі мен даму перспективалары» тақырыбындағы
Бакеева Мадина Кайратжановнаның диссертация мәтініне
АҢДАТПА**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі

Дүниежүзілік жаһандану сатысында қарқынды дамып келе жатқан цифрландыру тенденциясы Қазақстандық телеарналардан тыс өткен жоқ. Заманауи құбылыстарға әлеммен бірге эфирлік контенттің модернизациялауы отандық телеарналардың экрандарынан өз көрінісін табуда. Сан алуан әлемдік құбылыстары сынды, отандық телеарналардың көрермендерге ұсынып отырған контентінің сапасы мен мазмұны өзекті мәселелердің бірі болып келеді. «Қазақстан телевизиясында ұлттық контент құрудағы режиссура генезисі мен даму перспективалары» деп аталатын бұл диссертациялық жұмыста отандық телеарналарда контенттің пайда болуы, даму жолдары және оның сипаттық ерекшеліктері аспектісінде салыстырмалы-сипаттамалық сараптау, теориялық негіздемелерге сәйкес режиссураның телевизиялық стандарттары арқылы, сапалы контент жасаудағы маңыздылығына талдау жүргізіліп, сарапталады.

Телевизиялық режиссура техникалық стандарттар арқылы сапалы телеконтенттің бағыттарын айқындайды. Зерттеу жұмысының өзектілігін айқындайтын негіздер келесі бағыттарда анықталады:

1. Зерттеудің өзектілігі, телевизияның қазіргі қоғам үшін, БАҚ ретінде маңызды рөлімен айқындалады. Жаңа ақпараттық технологиялардың енуіне байланысты телеарналардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін режиссураның маңыздылығы, өзекті мәселелердің бірі болып есептеледі.

2. Халықаралық талаптарға сай мамандар даярлау мемлекеттік даму стратегиясына қосар үлесі зор. Жақын болашақта мамандарды шет елдерінен тартпай, ұлттық кәсіби мамандар резервтерін құру, дамыту, жан-жақты зерттеу, сапалы контент қалыптастыру және мамандар даярлаудың маңызы ерекше.

3. Қазақ телевизиясының әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетігін арттырумен, отандық телеарналардың өнімдерін әлемдік нарыққа шығару арқылы ұлттық мәдениетіміз бен болмысымызды таныстыру.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс», деген ойының маңыздылығы, бүгінгі жаһандану үрдісі мен технологиялық даму үдерісінің белсенді өрбу сатысында өзектілігін ерекше айқындауда. Себебі, ұлтымызға, дәстүрімізге, рухымызға, әдебиетіміз бен тілімізге қатысты қазыналы дүниелердің қазіргі таңда экрандық кеңістігімізде егемендігіміздің арқасында еркін таралуына, көрсетілуіне толықтай мүмкіндіктер бар.

Елімізде жан-жақты зерттеуді қажет ететін, тақырыптық ауқымы кең және теориялық-тәжірибелік үлгілерін қалыптастыратын мәселелер көп. Сондай мәселелердің бірі жаңа технологиялар мен режиссураны модернизациялау әдісі. Отандық телевизия саласындағы режиссураны модернизациялау әдісін қолданудың жолдарын ұсыну ғылыми жұмыстың бағыты болмақ.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Қазақ телевизия тарихында заманауи контент ғылыми тұрғыда зерттеліп қарастырылмаған. Сондықтан қазақ телевизиясы заманауи контентінің өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты қарастыру үшін ғылымның өзге де саласында контент мәселесін зерттеп көрсеткен әлемдік және отандық ғалымдардың зерттеу жұмыстарын назарға алдық.

Зерттеу жұмысының тарихи-теориялық бөлімі экрандық өнердің алғашқысы – кинематографиядан бастау алады. Бұл бөлімде кино тарихшысы Жорж Садульдің, Ежи Теплицтің, кино теоретиктері мен режиссерлер Сергей Эйзенштейн, Лев Кулешовтың, Григорий Козинцевтің, кинотанушы Марсель Мартен, Семен Фрейлих, кинорежиссер Александр Митта секілді ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, телевизия саласының тарихи тамырына зерттеулер жүргізілді.

Психологиялық тұрғысынан Р. Арнхеймнің, Р. Борецкий, сондай-ақ, телевизия тарихы мен теориясын зерттеген И. Андроников, В. Вильчек, С. Мединский еңбектерін негізге ала отырып бүгінгі телевизия мен оның режиссурасының генезисіне арнаған еңбектері қарастырылды.

Телевизия үлгісіндегі жаңа эфирлік платформаларды анықтауда, медиа технологиялар шеңберінде К.Разлогов, Э.Багиров, В.Костоусов, С.Фурцева, Ю.Богомоллов сынды ғалымдардың еңбектері пайдаланылды.

Заманауи Қазақстанның экрандық өнер режиссурасының бағытын зерттеуде отандық телевизия қызметкерлерінің зерттеу жұмыстары қолданылды. Солардың ішінде М.К. Барманкулов, С. Барлыбаева, Қ. Тұрсын, Ж.Әбдіжәділқызы, С.Оразалы, Г.Б. Абильдина, Ж. Тойбаева, Т.Кабиеваның жұмыстары пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының нысаны – Әлемдік масс-медиа кеңістігіндегі контент құру үрдісі.

Зерттеудің пәні – Отандық телевизияда заманауи ұлттық контент қалыптастыру мәселелері.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – Қазақстан телевизия кеңістігінде ұлттық контент құрудағы режиссура мәселелері мен даму жолдарын кешенді зерттеу.

Зерттеудің міндеттері:

- Әлемдік телережиссураның генезисі мен даму кезеңдерін қарастыру;
- Массмедиа зерттеулеріндегі телережиссураның теориялық негіздерін анықтау;
- Әлемдік телережиссураның контент құрудағы негізгі үрдістерін топтастыру;

- Отандық телеарналардағы контенттің қалыптасуы мен даму кезеңдерін айқындау;
- Қазақстандық телеарналардағы контент құрудың өзекті мәселелерін атап көрсету;
- Отандық телеарналардағы контенттің сапалық ерекшеліктерін негіздеу;
- Медиакөңістіктегі заманауи технологияның қолдану жолдарын және қолданыс аясын саралау;
- Медиаплатформалар контекстіндегі ұлттық медиаконтент қалыптастырудың жаңа теориялық моделін ұсыну.
- Жаһандану процесіндегі отандық телеконтенттің тақырыптық-мазмұндық ерекшеліктерін жіктеп, салыстырмалы сипатта ғылыми сараптама жасау;

Жұмыстың әдіснамалық негіздері

Зерттеу жұмысының ғылыми әдіс негізінде тарихи-танымдық, оқу-әдістемелік, сараптамалық-зерттеу, сипаттау, психологиялық құралдарды қамту арқылы заманауи телевизия мен режиссураға тиісті баға беріледі. Әлемдік және отандық экрандық өндірісте жүрген кәсіби мамандардың әдістемелік тәжірибелеріне сүйеніп жазылған ғылыми-теориялық дәрістер осы зерттеу жұмысында кеңінен қолданылды. Көптеген тарихи-танымдық оқулықтар салыстырмалы түрде сараланды. Аудио-визуалды экрандық өнердің түп негізі кино саласына сүйене отырып, теориялық-әдіснамалық дәрістерге негізделді.

Бұл ғылыми зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін анықтауда біз тарихи-танымдық, оқу-әдістемелік, энциклопедиялық-анықтамалық, өнертанушылық әдістерді кеңінен қолдандық. Тарихи-танымдық тақырыптарды аудио-визуалды өнер тұрғысынан зерттеуде: Р. Арнхейм, Ж. Садуль, Е. Теплиц, С. Эйзенштейн, Л. Кулешов, Г. Козинцев, М. Мартен, С. Фрейлих, А. Митта, А. Вартанов сияқты шетелдік ғалымдардың еңбектері қолданылды.

Телевизия үлгісіндегі жаңа эфирлік платформаларды анықтауда, медиа технологиялар шеңберінде К.Разлогов, Э.Багиров, В.Костоусов, С.Фурцева, Ю.Богомолов сынды ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Заманауи экрандық өнер режиссурасының бағытын зерттеуде отандық телевизия қызметкерлерінің зерттеу жұмыстары қолданылды. Солардың ішінде М.Барманкулов, Қ.Тұрсын, Ж.Әдіжәділқызы, С.Барлыбаева, С.Оразалы, Г.Абильдина, Ж.Тойбаева, Т.Кабиеваның жұмыстары пайдаланылды.

Жаһандану үдерісі аясында дамыған, жаңа технологиялық мүмкіндіктер нәтижесінде туындаған эфирлік және желілік платформаларды зерттеуде интернет ресурстарын және интернет баспалардың ақпараттық басылымдарын пайдаландық.

Докторлық диссертацияда эмпирикалық, гносеологиялық әдістер, тарихи-теориялық, өнертанушылық, ғылыми-жүйелік, сипаттамалық талдаулар, мәдени-танымдық мақалалар көздеріндегі статистикалық, мәліметтер психологиялық әсер ету әдістері, салалық және оқу-әдістемелік әдебиеттерде келтірілген нақты теориялық әдістер мен тұжырымдамалар пайдаланылды.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы:

Бүгінгі телевизия контентіндегі заманауи режиссуралық әдістерді ежелден қалыптасқан дәстүрлі әдістермен салыстырмалы түрде зерттеу нәтижесінде жасалған тұжырымдар ұсыну зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы болып табылады.

Автор отандық телевизиялық контенттегі режиссура әдістерінің ерекшеліктерін кешенді түрде зерттеу барысында **ғылыми жаңалығы бар келесі нәтижелерге** қол жеткізді:

- Әлемдік телережиссураның генезисі мен даму кезеңдері сарапталып, контент терминінің негізгі сипаттық белгілері анықталды. Контент ұғымының белгілері айқындалып, оның әлемдік телевизия саласындағы негізгі тұжырымдамалары жүйеленді;

- Масс-медиа зерттеулеріндегі телережиссураның теориялық және техникалық негіздері анықталды;

- Әлемдік деңгейдегі телережиссураның заманауи экрандық контент құру үрдістері тұңғыш рет сараланып, зерттеу нысаны ретінде қарастырылды;

- Отандық телевизияның қалыптасуы яғни әдістерінің сапалы телевизиялық контент құруына және дамуына сараптамалық талдау жүргізіліп, алғашқы рет қазақ телережиссурасы ғылыми тұрғыда жүйеленіп зерттелді;

- Қазақстандық телеарналардағы контент құрудың өзекті мәселелері айқындалды;

- Отандық телеарналардағы контенттің сапалық ерекшеліктері анықталды;

- Медиакеңістікте заманауи технологияларды қолдану тәсілдері ұсынылды;

- Медиа платформалар кеңістігінде жаңа технологиялар мен режиссураны модернизациялау әдістері арқылы ұлттық контент қалыптастырудың жолдары қарастырылды.

- Бүкіләлемдік жаһандану үрдісі отандық телеконтенттің тақырыптық-шығармашылық, мағыналы-мазмұндық даму перспективалары айқындалды;

- Экрандық өнер саласының теориялық негіздерін зерттей келе, автор заманауи талаптарға сай, экрандық салаға қатысты көркемдік және техникалық шешімдерді, этика-эстетикалық, мағыналы-мазмұнды әдіснамалық принциптерді қамтитын жаңа «сапалы экрандық құралдар» (СЭҚ) терминін қолданысқа ұсынды.

- Экрандық салада режиссуралық кәсіптің барлық ауқымын қамтитын, теориясының толық негіздеріне сүйене отырып жүзеге асатын шығармашылық шешімдерінің, әдіс-тәсілдерінің нәтижесінде қолданылатын, тұңғыш ғылыми айналымға «Режиссерлық формат» терминін енгізді.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы

Диссертациялық жұмыстың теориялық және тәжірибелік маңызы болашақ телевизия саласының мамандарын даярлауда контент құрудағы режиссураның әдісін басты назарға ала отырып, отандық телевизия өндірісіндегі тиімді жолдарын ұсынамыз.

Контент құрудағы режиссураның әдістерін зерттей отырып, оның отандық тв-жобаларда қолдану технологиялары анықталады.

ТВ өнері саласындағы, режисерлық шеберлікті танытудағы, контент құрудағы режиссура әдісінің ерекшеліктері, теориялық және тәжірибелік тұрғыдан ұсынылады. Телевизия саласында білім алушыларға ғылыми-әдістемелік нұсқау бола алады.

Жұмыста келтірілген негіздемелер нәтижесінде болашақ мамандар даярлаумен қатар, олардың іс жүзінде қолданысқа енгізе алуын қамтамасыз ету көзделген. Отандық режиссура саласының түсірілім барысында жаңа технологиялық стандарттарға сай жұмыс жасауға жол ашады.

Қорғауға ұсынылған тұжырымдар:

1. Әлемдік телевизияның генезисін зерттеуде телережиссураның қалыптасу тарихындағы негізгі үш кезеңі айқындалды: 1) Телевизияның дербес медиа саласына айналуы (1940-жылдар). 2) Телережиссура саласында кинорежиссура принциптерінің бейімделуі (1950-1960 жж); 3) Телевизия режиссурасының қалыптасуы (1960-1970 жж.); Сондай-ақ телевизиялық контент ұғымының негізгі сипаттық белгілері – ЖТС түсірілімі, көпкамералық түсірілім, синхрон, тікелей эфир, БМЖ (Бейнеомагниттік жазба), т.б. Әлемдік телевизия саласындағы негізгі эфир тарату форматтары ретінде аналогтік, кабельдік, спутниктік, цифрлық тарату жүйесі мен стримингтік платформалар жүйелері айқындалды;

2. Масс-медиа саласында телевизияның ХХ ғасырдың 50-70 жылдары қалыптасқан шығармашылық-көркемдік, ал 80-90 жылдары пайда болған техникалық мүмкіндіктерінің теориялық негіздері, атап айтқанда, экран тілі, авторлық режиссура, телемонтаж принциптері, түсірілім әдістері, телевизияның техникалық тәсілдері және т.б. құбылыстар қарастырылды. Телережиссураның теориялық аспектілерін зерттеу жұмысының нысаны ретінде қарастыру барысында телережиссураға негізделген ғылыми-теориялық зерттеулердің базасының аздығы анықталды.

3. Әлемдік телевизия үлгілері: көпкамералы (мультикам) түсірілімдер, студиялық, ЖТС-тік, деректі-хроникалық, бейсызықты монтаж, техникалық түсірілім әдістері негізінде бірінғай телевизиялық режиссура стандарттары енгізілгені баяндалды. Енгізілген стандарттарға сәйкес заманауи телевизиялық контенттің технологиялық мүмкіндіктерді пайдалану арқылы даму тенденциялары қарастырылды. Контенттің жанрлық-пішіндік, тақырыптық - мазмұндық ерекшеліктері сарапталды. Әлемдік үрдістерге сай контент құруда телевизиялық режиссура стандарттары қолданылды.

4. Қазақ телевизиясы әлемдік телевизиясы сынды өз тарихында бірнеше даму кезеңдерінен өткен. Отандық телевизияның құрылу кезеңі әлемдік үдерістен кешірек қалыптасқанымен, жаңадан құрылған аудио-визуалды медиа ретінде ұдайы дами бастады. Осы орайда, отандық телевизия тарихындағы контент құрудың бірнеше даму кезеңдерін бөліп қарастыруға болады: 1) Қазақстанда алғаш рет телевизиялық эфир арқылы бағдарламалар тарату тәжірибесі (1958-1960 жж). 2) Ұлттық кәсіби мамандар базасының құрылуы, телебағдарламалар аясының кеңеюі (1960-1970 жж). 3) Телебағдарламалардағы ұлттық контент үлесінің артуы (1970-1980 жж). 4) Қазақстанның тәуелсіздік

алуымен эфир тарату жүйесі саяси, әлеуметтік, мәдени, ақпараттық негізде дербес құрылымға айналып, отандық телеконтенттің тақырыптық-мазмұндық тұрғыдан трансформациялануы (1991 ж. бастап). 5) Қазақстандық телевизияның цифрлық форматқа ауысуына байланысты телебейненің техникалық сапасы жақсарып, өндірістің барлық сатыларының едәуір оңтайландырылу кезеңі (2012 ж. бастап).

5. Қазақстандық медиакеңістіктегі телеарналардың контент жасаудағы техникалық сапасы мен мазмұндық құрылымын қарастыру нәтижесінде телевизияның аудио-визуалды экрандық сала ретіндегі бірқатар проблемаларының негізгі себептері анықталды: 1) заманауи жаңа техника мен технологияларға тәуелділігі, 2) жекелеген техникалық кәсіби мамандар тапшылығы, 3) түпнұсқа контенттің аздығы, 4) бәсекенің төмендігі, 5) авторлық және құқықтық нормативтердің сақталмауы.

6. Отандық телевизиялық контентті саралау нәтижесінде оның өзіндік ерекшеліктері айқындалды. Мәселен, тақырыптық-мазмұндық, жанрлық-пішіндік құрылымы, психологиялық, техникалық тұстары ұлттық контент құрудың негізгі критерийлері ретінде зерделенді. Яғни, контент мазмұнында ұлттық болмыс пен рухани құндылықтар өзегін айқын көрсету және оның техникалық сапасына үлкен мән беру мәселелері қарастырылды.

7. Әлемдік медиакеңістіктегі ақпараттық технологияның прогрессивті даму үрдісімен ерекшеленетін жаһандық стримингтік платформалар аясында отандық экрандық сала мен заманауи цифрлық хабар тарату, интерактивті байланыс, интернет және әлеуметтік желі жүйесіндегі контент мазмұны сарапталды.

8. Медиа платформалар контексінде ұлттық контент құру үрдісі рухани құндылықтарды қайта жаңғырту, отандық телевизия ұғымын қалыптастыру тұрғысында қарастырылды. Соның нәтижесінде, отандық телеарналардағы контенттің қалыптасу жолы баяндалып, аудио-визуалды сала ретінде ұлттық контент сипатқа ие болды. Рухани жаңғыру бағытында, жаһандану үрдісіне сәйкес, әлемдік режиссура стандарттары негізінде ұлттық контент перспективалары мен көркемдік ерекшеліктері жүйеленді. Ұлттық контентті құру ұлттық кодты анықтау, ұлттық бірегейлік мәселелері, рухани құндылықтарды жаңғырту, тарих пен өркениетті ұлт санасында қалыптастыру, халықтың әлеуметтік мәселелердегі сауатын арттыру сынды маңызды мәселелерді шешудің кілті есебінде ұсынылды.

9. Ақпараттық технологиялық даму құбылыстарын телевизиялық тың дүниелерді қайта модернизациялауға арналған жаңа перспективалар кеңістігінде қарастыру ұсынылды. Отандық медиакеңістікке әлемдік үрдістерге сай заманауи стримингтік платформаларды енгізіп, оны ұлттық контентке негізделген бейнелік ақпараттармен толықтырудың маңызды құбылыс екені аталып өтті. Жаһандану процесінде әлемдік медиакеңістікке жаңадан қосылып жатқан стримингтік платформалардың өсу динамикасын анықтап, контенттің жаңа үлгілерін отандық нарыққа енгізу жайында ұсыныс жасалды.

Зерттеу нәтижелерінің жариялануы және сыннан өтуі:

Ғылыми зерттеудің негізін құрайтын материалдар ҚР БҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен басылымдарда 3 мақала, Scopus базасына енетін нолдік емес импакт-факторы бар халықаралық ғылыми басылымда 1 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинақтарында 4 баяндама жарияланған.

Диссертация құрылымы

Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, тоғыз тараушадан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.

«Телережиссураның тарихи-теориялық аспектілері» деп аталатын бірінші бөлімде қазақ экрандық өнер саласының пайда болу сәтінен бастап, жаңа ғасырдағы түрленген кейпін саралайды. Телевизиялық саланың кино индустриядан ерекшеліктері сұрыпталып, оның даму жолдары, теориялық негіздері, тарихи құбылыстары зерттеледі. Телережиссураның техникалық прогрестің контенттік мазмұнға әсерлері тарихи-теориялық тұрғыда зерделенеді.

«Қазақстан телеарналарында ұлттық контент құру үдерісі» атты екінші бөлімде отандық телевизия тарихындағы контенттің қалыптасу кезеңдері мен оның экрандық өнер саласында алатын ерекше орны айқындалады. Контент, оның құрамы, негіздері зерттеліп, телевизиядағы тарихи құбылыстарды ашып айтылады. Отандық арналардағы контент құрудың өзекті мәселелері қозғалып, оның сапалық, мазмұндық тараптарына, кәсіби мамандар тапшылығы мен бәсекенің төмендігіне ерекше мән беріледі.

«Заманауи ұлттық контент құрудың перспективалары» деп аталатын үшінші бөлімде жаһандану процестері салдарынан туындаған эфирлік платформалардың жаңа түрлеріне сипаттамалық түсініктер беріп, бұл құбылыстың отандық эфир кеңістігіндегі перспективалары талқыланады. Заманауи телережиссураның деңгейін саралай отырып, медиа контенттің бүгінгі күнге сай дамуы сарапталады. Отандық телевизия өнеріндегі контент құрудағы режиссураның технологиялық орны мен маңызын теориялық тұрғыда негіздей отырып, қорытындылар мен тұжырымдар шығарылады.

Қорытынды бөлімінде зерттеу жұмысында қол жеткізілген тұжырымдар келтірілген.